Vassalli – It-Tnissil Ta' Kuxjenza Nazzjonali Maltija

Oliver Friggieri

Il-mistoqsija li aktarx ma jistax jaħrab minnha kull min jistħarreġ xi aspett jew ieħor tal-kultura Maltija hi din: minkejja li l-gżira hi art qadima bi ġrajja magħrufa qadima, minn meta 'l hawn nistgħu ngħidu li l-Maltin kisbu kuxjenza komunitarja waħda li tressaqhom lejn il-kwalifika ta' nazzjon mifhum fis-sens modern? Minħabba l-limiti ġeografiċi, numeriċi u politiċi, Malta ftit li xejn setgħet tikseb dan is-sens mingħajr l-imbuttatura ta' mentalità miġjuba minn artijiet li sawrulha l-identità mħallta tagħha ta' gżira mediterranea. Jekk is-sens ta' nazzjonalità ma kellux għalfejn jitbiddel f'kuxjenza attiva fil-każ ta' artijiet kbar li kellhom, ftit jew wisq, il-ħakma fuqhom infushom, fil-każ ta' art ċkejkna merħija f'idejn il-barranin, dan is-sens jew ma kienx jinħass il-bżonn tiegħu (jekk kien jeżisti), jew jekk kien jeżisti, kien ħaġa waħda mal-preżenza kulturali u politika barranija. Tant hu minnu li għal żmien twil dak li tqies Malti hu, bil-kriterji differenti ta' llum u għal-lum, barrani jew importat. Għal żmienu, jekk ma rridux inneżżgħu lil Malta ta' missirijietna l-qodma minn kull ħjiel ta' ruħ ħajja, dak għandu jitqies bħala wirt lokali, hu liema hu n-nisel tiegħu.

Ir-Romantiċiżmu – għarfien tar-ruħ tal-poplu

Għal sekli sħaħ eżistiet id-distinzjoni bejn kultura għolja u kultura baxxa, kultura mirquma u kultura popolari. Herder innifsu saħaq fuq l-għażla fundamentali bejn il-*kunstpoesie* (il-poeżija ta' l-arti) u n-*naturpoesie* (il-poeżija tan-natura). L-ewwel waħda hi l-prodott iffurmat tajjeb tal-kultura u tar-riflessjoni matura, waqt li t-tieni waħda hi l-leħen intimu u spontanju tal-qalb. Fil-kwadru Malti, l-għażla hi, ftit jew wisq, dik li hemm bejn it-Taljan (miktub minn klassi edukata) u l-Malti (mitħaddet minn kotra mhux edukata). Il-poplu kien wieħed, iżda l-espressjonijiet tnejn. Ir-Romantiċiżmu ried iseddaq l-importanza ewlenija ta' kulma hu popolari, u jekk jista' jkun, jintegra miegħu dak li hu kolt fis-sens dejjaq. Dan hu li ġara fl-epoka tar-Romantiċiżmu: id-distanza bejn iż-żewġ estremi bdiet tingħeleb, il-kriterji tbiddlu, u wasal il-waqt tal-kixfa ta' l-identità tal-wirt indiġenu, mhux stmat tal-poplu. Hawn jidħol Mikiel Anton Vassalli (1764-1829),

Malti aġġornat fix-xejriet Ewropej ta' żmienu, konxju għall-aħħar ta' Malta bħala parti minn kontinent u mhux bħala blata maqtugħa għaliha. B'dan il-mod hu l-ewwel pjanifikatur tal-programm li kellu jseħħ aktar tard: l-integrazzjoni taż-żewġ mezzi ta' espressjoni (kultura għanja Taljana u kultura popolari Maltija) biex jingħata bidu għall-ħolqien ta' kultura li, waqt li tibqa' l-espressjoni tal-komunità kollha, ittella' fil-wiċċ l-aspetti mwarrbin, u awtentiċi, tal-kotra popolari. Hu l-waqt storiku meta l-esperjenzi kbar ta' l-Illuminiżmu u tar-Romantiċiżmu (imġarrba b'riħet il-preżenza kulturali Taljana fil-gżira) setgħu jwasslu għat-tiġdid mitlub mill-mentalità Ewropea l-ġdida.

Bil-mod il-mod ir-Romantiċiżmu, li beda jieħu sura għalih minn madwar nofs is-seklu tmintax sakemm immatura fis-seklu dsatax, beda jintroduċi viżjoni ġdida, radikali, tal-ħajja. Għal sekli sħaħ il-qima ta' l-Ewropej moderni lejn il-Greċja u lejn Ruma tal-qedem biddlu l-kultura f'devozzjoni rassenjata li timita u ma tfittixx it-trawwim ta' persunalità nazzjonali. Dan wassal, b'mod u b'ieħor, għall-għaqda Ewropea fuq il-livell kulturali. Għar-romantiku, għall-kuntrarju, l-individwalità – tal-bniedem bħala xi ħadd u bħala ċittadin – saret il-qofol. Mill-programm ta' tixrid kulturali mfassal mill-Illuministi, ir-Romantiċiżmu ħa t-tajjeb li hemm fil-prinċipju tad-demokratizzazzjoni tal-kultura, sakemm it-twemmin fil-poplu sar reliġjon u l-ideal tal-ħelsien tbiddel fi pjan ta' fidwa għan-nazzjonijiet mhux-ħielsa. Kollox beda jdur madwar il-kunċett ta' patrija, u twieled in-nazzjonaliżmu, bħala teorija u bħala prassi.

Bis-saħħa tal-preżenza kulturali Taljana f'Malta, li għal sekli sħaħ tqieset bħala l-kultura tal-gżira u trawmet fi ħdanha l-ħidma tal-Maltin f'bosta oqsma (l-arti, il-letteratura, l-arkitettura, l-ilsien uffiċjali u kulturali, bosta drawwiet soċjali u oħrajn), dan is-sens ta' fidi fin-nazzjon daħal f'Malta wkoll. Fil-viżjoni ta' Mazzini dan kellu jinġabar f'żewġ emblemi: *Dio e il Popolo.* M'hemmx poplu mingħajr Alla u m'hemmx tifsira ta' Alla mingħajr poplu; l-astratt kellu jsir konkret, u dan jagħraf ruħu fl-astratt. Fi żmien ir-Risorġiment Taljan, li l-gżira ħadet sehem sħiħ u ħaj fih (bejn wieħed u ieħor bejn l-1804 u l-1860), dan is-sentiment kiber sakemm wassal għal żewġ kisbiet importanti: (i) il-bidu organizzat tal-ħidma direttament politika tal-Maltin bħala Maltin, immexxija mill-kawża ta' emanċipazzjoni kostituzzjonali; (ii) l-għarfien ta' l-ilsien Malti, bħala l-espressjoni tal-poplu, u t-tiswir ta' letteratura bil-Malti skond l-istess xejriet ta' kontenut u ta' forma tal-letteratura tradizzjonali tal-gżira miktuba bit-Taljan, u issa aġġornata skond valuri ġodda. Il-punt tar-riferiment il-ġdid fil-każ ta' din it-tieni

kisba kien id-dħul ta' viżjoni ġdida tal-ħajja, li ddur madwar ir-reliġjon tal-patrija. Għalhekk il-wirt tradizzjonali u l-wirt modern – ir-Romantiċiżmu – tħalltu flimkien biex illum nistgħu nħarsu lejn il-ġrajja letterarja Maltija bħala mogħdija waħda mill-wirt rinaxximentali, neo-klassiku, għall-wirt romantiku. Mill-viżjoni tal-bniedem bħala bniedem, il-kultura setgħet tgħaddi għall-viżjoni tal-bniedem bħala ċittadin li, skond Mazzini, għandu l-jedd ta' patrija u d-dmir li jaħdem għaliha.

L-identità storika ta' Vassalli

Il-ħabbâr ta' din il-kuxjenza radikàli, li maż-żmien tbiddlet f'moviment ta' nazzjonaliżmu fuq il-pjan politiku u fuq il-pjan kulturali (l-aktar letterarju), hu Vassalli. Jiġi fil-bidu tal-mixja twila li għamlet Malta matul perijodu mqalleb u ħaj, żmien ta' għarfien ta' individwalità territorjali, mibnija fuq fehmiet sodi ta' storja, kultura u pjanifikazzjoni politika ribelli. Meta wieħed jifhem li n-nazzjonaliżmu romantiku, l-aktar f'art bħall-Italja, xandar b'importanza kbira l-għarfien u l-użu tal-lingwa nazzjonali bħala għodda siewja ta' għaqda popolari, wieħed jifhem minnufih għala Vassalli, skond ix-xejriet ta' żmienu, saħaq daqshekk fuq il-ħtieġa ta' l-iżvilupp tal-Malti u lemaħ fih valuri li jmorru ħafna lil hinn mill-konsiderazzjonijiet lingwistiċi ta' llum. Min-naħa l-oħra, jekk lingwa kienet tfisser nazzjon, kif għallmu bosta ħassieba u kittieba romantiċi, l-għarfien tal-lingwa ma jibqax esperjenza maqtugħa għaliha weħidha ta' studjuż, iżda jinfetaħ u jieħu wkoll xejriet politiċi diretti. (Tant hu minnu li l-kwistjoni tal-lingwa bejn il-Maltin u l-Ingliżi kellha mhux biss tkun punt ċentrali iżda tissarraf fi ġlieda bejn id-dinjità u l-impożizzjoni; l-istorja turi li, għal għadd ta' raġunijiet, kien għadu kmieni li l-Maltin jidhru quddiem l-Ingliżi b'lingwa li kien għad ma kellha ebda dinjità kulturali, bħalma kien il-Malti).

Ir-Romantiċiżmu hu storiċista; fuq is-sisien ta' l-imgħoddi ried jibni l-fidwa tal-preżent. U l-ilsien Malti, meqjus bħala monument ta' qedem, kif isejjaħlu Vassalli, seta' jitbiddel f'emblema ta' għaqda fil-preżent u fi standard ta' kburija storika. Iżda l-kuxjenza popolari ma kinitx imħejjija għal dan. Il-Malti kien għadu nieqes minn letteratura deċenti, u l-ilsien kien għad jonqsu saħansitra ortografija normalizzata. L-istħarriġ lingwistiku ta' Vassalli, għalhekk, hu sforz serju u qalbieni ta' taħriġ fil-fiduċja tan-nazzjon. Fil-fatt, Vassalli jitkellem sa mill-1796 dwar il-Malti bħala lsien nazzjonali daqskemm jitkellem dwar Malta bħala nazzjon. Il-kitba kotrana tiegħu bit-Taljan

dwar il-Malti turi, fl-istess ħin, is-sintesi aġġornata għal żmienu bejn ilsien ta' kultura (it-Taljan) u lsien popolari (il-Malti). Dawn l-isforzi xjentifiċi huma l-bidu tal-ħidma twila li kellha twassal biex l-ilsien jingħata għarfien uffiċjali, jasal li jikseb il-post ta' lsien kulturali ewlieni tal-ġemgħa Maltija kollha u jitbiddel f'għodda mirquma ta' letteratura tajba. Fl-istess mogħdija jidħlu l-figuri ewlenin li ġew warajh u li raw il-ħtieġa tal-kontinwità fl-evoluzzjoni kulturali (u għalhekk anki politika) tal-gżira. Minn Ġan Anton Vassallo (1817-1868) sa Ġużè Muscat Azzopardi (1853-1927) sa Dun Karm (1871-1961) sa Ninu Cremona (1880-1972) u l-oħrajn kollha li bnew il-letteratura bil-Malti fuq is-sisien tal-preżenza bikrija tagħhom fil-letteratura lokali bit-Taljan, hemm mixja twila waħda li waslet għall-adultezza moderna mingħajr ma setgħet tiċħad it-tfulija storika.

Bħall-erwieħ romantiċi kollha, Vassalli ntebaħ li l-aqwa dawl ta' pajjiż jinsab fil-kultura tiegħu. Hu għallem li ma hemmx mixja politika mingħajr mixja kulturali, u l-iżjed lingwistika u letterarja. Dan ukoll hu wirt illuministiku u romantiku, żewġ kulturi li integraw b'saħħa kbira lill-kelma u l-arti tagħha fil-kumpless tal-ħajja ċivili u politika. Minħabba li l-kuxjenza kulturali trid tiġi qabel, bħala mezz, hu żvolġa dan il-programm ta' tixrid ta' fehmiet dwar il-lingwa u l-kultura tagħha. Maż-żmien, il-kittieba Maltin, imnebbhin mill-iżvolġiment politiku, żvolġew huma wkoll letteratura li tat sehem ta' fejda kbira fit-tiswir ta' viżjoni tal-patrija. Għall-ewwel darba l-kittieba skoprew il-bixra storika vera tal-gżira billi kantaw il-ġrajja, il-pajsaġġ, id-drawwiet, it-tbatijiet u l-ideali mgħoddija u preżenti ta' poplu f'qagħda kolonjali. Sa mill-1783 Vassalli ħaseb f'din id-direzzjoni wkoll, meta beda jiġbor għajdut u qwiel tal-poplu biex minnhom joħroġ il-karattru tal-komunità. F'*Motti, aforismi e proverbii maltesi* (Malta, 1828), Vassalli fittex li jinterpreta l-identità popolari skond kif il-kotra taħseb u mbagħad tirrifletti bil-għaqal f'sentenzi li jintirtu minn nisel għal ieħor u li jiġbru fihom l-għerf tal-poplu li ma jinqediex bil-kelma miktuba. Minn tradizzjoni mitħaddta huwa qiegħed ifittex li jgħaddi lil Malta għal tradizzjoni miktuba; hu programm ta' rikostruzzjoni u salvataġġ ta' wirt qadim u mwarrab li l-istudjuż se jagħtih id-dinjità li kien kiseb diġà f'artijiet oħrajn fejn l-ideoloġija romantika kienet wasslet diġà għal dan l-għarfien ġdid taż-żminijiet imgħoddija. Bis-saħħa ta' għanjiet, qwiel u espressjonijiet popolari tipiċi oħra, ir-Romantiċiżmu tella' fil-wiċċ il-wirt tradizzjonali li l-kultura mirquma ta' qabel, l-aktar fid-dell tar-Rinaxximent, ma tatux attenzjoni u valur.

Hi dejjem kuxjenza waħda li tmexxi lil Vassalli fil-kitbiet tiegħu, hi l-kuxjenza ta' intellettwali li jagħraf in-nisel tiegħu fil-kultura popolari waqt li jgħarbilha fid-dawl tal-kultura mirquma ġdida li issa bdiet ittella' fil-wiċċ għad-dawl tad-dinjità dak kollu li għal żmien twil tħalla fil-qiegħ, għad-dlam ta' l-għajb. Il-każ ta' Malta jistieden għallinqas żewġ riflessjonijiet: (a) il-qagħda tal-kultura Maltija kienet dik li kienet għaliex anki f'artijiet kbar il-kultura popolari kienet imħollija tikber weħidha, imbiegħda mill-kultura mirquma, jew aħjar mill-arti ta' siwi estetiku magħruf; (b) il-kultura Maltija kienet il-kultura ta' kolonja li kellha tgħix fid-dell ta' kultura kontinentali għolja u meqjuma. Għalhekk Malta kellha l-problema "żejda" ta' bilingwiżmu li kien jissarraf ukoll f'duwaliżmu kulturali: il-kultura ta' nisel Taljan jew Taljana kienet għolja, waqt li l-kultura Maltija, imfissra bil-Malti minn min ma kienx jaf ilsna oħra, kienet meqjusa bħala inferjuri jew nieqsa mis-siwi u mid-dinjità. Vassalli, bis-saħħa tal-fehmiet aġġornati li kiseb minn barra, jintroduċi l-medjazzjoni ġdida bejn iż-żewġ naħiet imbiegħda tal-kwadru kollu. Dan hu l-qofol tal-ħsieb tiegħu mfisser fl-1796,[1] għad li hi dejjem mentalità waħda li sserrep fix-xogħlijiet l-oħra tiegħu.

Bil-kejl tal-ġrajja Maltija, Vassalli jista' jitqies bħala l-ħolqa li tagħlaq l-epoka l-qadima u tiftaħ l-epoka l-ġdida. Minn warajh 'il quddiem il-pass tal-mixja Maltija lejn kuxjenza nazzjonali beda jitqawwa b'ritmu konsistenti, il-fiduċja li żera' Vassalli ssoktat tikber sakemm ħadet l-għamliet organizzati li nafu bihom fuq il-livell tal-ħidma politika u fuq il-livell ta' kitba bil-Malti b'argument Malti wkoll.

Il-bniedem

Il-persunalità kumplessa ta' Vassalli tgħaqqad flimkien, f'nisġa individwali waħda, lil bniedem li ħaseb ma' bniedem li ħadem. Hi ħidma kemm intellettwali u kemm fiżika, li tbiddel lill-ħajja tiegħu f'mixja mgħaġġla waħda lejn xi għamla ta' għarfien, kemm persunali u kemm nazzjonali. Ir-ritmu li jikkaratterizza lil ħajtu mqanqla huwa mnissel minn xewqa li kibret miegħu biex iċaqlaq u jbiddel il-qagħda

1 Il-fehmiet ewlenin ta' Vassalli li juruħ bħala ħassieb u studjuż li jara rabta sħiħa bejn l-iżvilupp ta' l-edukazzjoni bil-Malti u l-iżvilupp politiku tan-nazzjon jinsabu f'"Discorso Preliminare", *Ktieb il-Kliem Malti*, Roma, A. Fulgonio, 1796, pp. VII-XLIII.

li trabba fiha fil-pajjiż. Il-ħsieb tiegħu, bil-qisien Maltin ta' żmienu, huwa radikali għal kollox, u dan kien ifisser li ma setax jiftiehem minnufih jew minn bosta. Il-bidla li jipproponi tmiss lill-istrutturi, waqt li l-fehmiet li jintroduċi jitolbu għarfien mill-kotra, li kienet għadha mhux biss sajma minnhom iżda saħansitra sajma mill-mezzi li bihom setgħet tasal biex issir taf bihom.

Madankollu, l-azzjoni ta' Vassalli tiftiehem minnufih jekk titqiegħed fi ħdan il-kwadru kontinentali. Miftuħ għall-għerf, mogħni bl-għarfien tal-Latin u tat-Taljan, midħla tad-dinja ta' barra, Vassalli jieħu sehem sħiħ u ħaj fil-kuxjenza moderna tas-sekli tmintax u dsatax, waqt li jilmaħ il-ħtieġa u l-possibbiltà li din il-kuxjenza tixtered f'Malta wkoll. Kien għad jonqos kemm il-kuxjenza kif ukoll l-istrumenti meħtieġa biex dik il-kuxjenza tingħaraf. Kien iżjed iebes l-ideal tiegħu li jara lil din il-kuxjenza, jekk tasal biex tingħaraf, titħaddan kemm mill-istrutturi u kemm mill-kotra.

Dan hu li jfisser għala Vassalli kiteb dwar il-Malti bħala lsien nazzjonali, waqt li biex jagħmel dan inqeda bil-Latin u bit-Taljan. Huma ilsna li, fuq naħa, setgħu jagħtu dinjità lilu persunalment bħala bniedem kolt li kien qiegħed ixandar il-ħtieġa u s-siwi tal-Malti fuq il-bażi tat-tħejjija persunali tiegħu fl-ilsna meqjuma fil-kontinent. Huma wkoll ilsna li, min-naħa l-oħra, setgħu jqanqlu l-kuxjenzi tan-nies tal-kultura, kemm f'Malta u kemm f'artijiet oħrajn. Huwa importanti wkoll il-fatt li Vassalli qiegħed jibda mill-bidu, jiġifieri billi joffri sistema ortografika tal-Malti. Jidher sewwa li l-pjan tiegħu, indirizzat lil ħutu l-Maltin ta' żmienu kien mifhum minnu nnifsu wkoll bħala pjan li kellu jieħu ż-żmien biex iseħħ.

Huwa twieled Ħaż-Żebbuġ fil-5 ta' Mejju 1764, studja fis-Seminarju u mbagħad tgħallem il-Filosofija, it-Teoloġija, il-Letteratura u Ilsna Orjentali f'Ruma. Fost il-ħidmiet tiegħu ta' min isemmi li kien fassal għamla ta' ftehim bejn l-Ordni tal-Kavallieri u l-artijiet tal-Lvant bil-ħsieb li jkun jista' joktor il-kummerċ tal-gżira, kif ukoll li xtaq it-twaqqif ta' Lingwa għall-Maltin fi ħdan l-Ordni. Il-ħidma tiegħu wasslitu biex jingħata sentenza ta' ħabs għal għomru, wara li nstab ħati li seraq splussivi u armi mill-Armerija ta' l-Ordni f'Ħal-Qormi. Wara xi żmien tħarrab mill-Forti Rikażli u sab kenn f'Salerno. Tul iż-żmien li dam imbiegħed minn pajjiżu, Malta waqgħet f'idejn il-Franċiżi u hu aktar tard inħatar ajjutant fil-Gwardja Nazzjonali.

Fir-rewwixta kontra l-Franċiżi tkeċċa 'l barra mill-Belt u mbagħad reġa' ntefa' l-ħabs minħabba suspetti li waqgħu fuqu u safa eżiljat f'Tunes. Il-bqija ta' ħajtu għaddieha fil-faqar kif tixhed il-qagħda tal-

familja tiegħu fi żmien mewtu fit-12 ta' Jannar 1829.[2]

Ittra miktuba madwar Marzu 1822 lill-Arċisqof Ferdinando Mattei li fiha jitolbu jgħinu minħabba l-qagħda fqira tiegħu tagħlaq b'dan il-kliem: "*L'oratore nonostante il gran travaglio che fece pei letterati e per la Patria nel comporre l'unico Dizionario maltese, si trova ridotto ad una continua fame e nudità, e senz' alcun mezzo, onde sollevarsi dallo stato di tanta miseria.*"[3] Hi silta li turi l-qagħda li ġab ruħu fiha dan l-ispirtu ribell li għex biex jara ħolma ta' ħajtu sseħħ, jiġifieri li l-gżira tagħraf l-ilsien nazzjonali tagħha u b'hekk tikseb kuxjenza tagħha nfisha bħala nazzjon.

Il-ħidma politika tiegħu, għalhekk, tidher imsieħba mal-kitba u ma' l-istudju; huma żewġ xejriet ta' persunalità waħda. Imgħammar kif kien b'fehmiet liberali li ssokta jiżviluppa bis-saħħa tal-ġiri tiegħu barra minn Malta, Vassalli fehem sa minn kmieni r-rabta ċentrali bejn l-emanċipazzjoni kulturali u l-emanċipazzjoni politika.

Il-ħsieb ta' Vassalli

Ix-xogħlijiet ewlenin tiegħu huma *Mylsen Phoenico-Punicum sive Grammatica Melitensis* (Ruma, 1791), *Ktieb il-Kliem Malti mfisser bil-Latin u bit-Taljan sive Liber Dictionum Melitensium* jew *Vocabolario maltese recato nelle lingue latina e italiana* (Ruma A. Fulgonio, 1796), u *Motti, aforismi e proverbii maltesi* (Malta, 1828). Fil-ġrajja tal-qlib tat-testi Bibliċi hu wkoll importanti għall-*Quatuor Evangelia et Actus Apostolorum* (Londra, R. Watts, 1829).

Forsi mkien iżjed milli fil-kelmtejn li jintroduċu d-dizzjunarju msemmijin "Alla nazione maltese", ma jinħass qawwi l-ispirtu investigattiv ta' Vassalli, ruħ imqanqla u solitarja fil-ħemda kulturali ta' l-1796, bosta snin qabel ma kellu jseħħ iċ-ċaqliq b'riżq il-qawmien politiku u kulturali tal-gżira. Is-silta li turi l-aktar l-individwalità u l-ħerqa patrijottika tiegħu hi din: "*A niun altro che a Voi consacro la presente opera, perch'ella vi appartiene ne' principali suoi rapporti. A Voi la deggio unicamente dedicare, perchè descrive ed illustra il*

2 Għal tagħrif dettaljat dwar il-ħajja u l-ħidma tiegħu cfr. N. Cremona, *Vassalli u Żminijietu*, Malta, 1937 (it-tieni edizzjoni, Klabb Kotba Maltin, 1975).

3 Mużew tal-Katidral, Arkivju tal-Kurja Episkopali, Att Oriġinali, ċit. minn Ġ. Azzopardi, "Ħames Dokumenti Ġodda fuq Mikiel Anton Vassalli", *Sagħtar*, 62, Marzu 1979, p.19.

pregevol monumento della più antica favella che insin oggi avete conservato. Voi la riguarderete come vostra, perchè raccolta tra di voi medesimi da un vostro compatriotto. Voi più che altri formar potrete un'adequata idea e dare ragionato giudizio qualora con principj e discernimento esaminar vogliate le proprietà, qualità, e prerogative d'un idioma finora incolto ed ignoto. E siccome nel tessere questo Lessico o' avuto sempre innanzi gli occhi il comune vantaggio della mia Patria e le incessanti di lei brame; così ora nell'inviarvelo mi lusingo di poter appagare il voto universale... Voi intanti, o miei Concittadini, a' quali l'amor patrio ed i comuni vantaggi stanno più che altro a cuore, accettate di buon grado l'opera, che o' la sorte di presentarvi colla dolce lusinga di poter incontrare il vostro aggradimento, e di rendermi in tal guisa utile non solo alla Repubblica degl'eruditi, ma eziandio a Voi, a' vostri figli, ed ai più tardi nipoti, qualor vogliasi approfittare dell'opportunità di quest'opera. Vivete felici."[4]

Dawn il-ħsibijiet, u l-iżjed l-użu mtenni ta' kliem "ġdid" bħal *patria, concittadini, amor patrio*, jixħtu dawl qawwi fuq Vassalli mhux l-iżjed bħala studjuż ta' lsien daqskemm fuq Vassalli idealista u patrijott, mixgħul mill-fehmiet moderni ta' l-Illuminiżmu u tar-Romantiċiżmu. Il-ħidmiet politiċi tiegħu, il-qlubija u l-konvinzjoni kontra l-poter ma jistgħux jinfirdu kif ġieb u laħaq mill-ħidma tiegħu b'riżq l-ilsien Malti, meqjusa dejjem fid-dawl tal-kundizzjonijiet imsemmija.

Sa mill-1933 Dun Karm ra fih figura li tħaddan wisq aktar milli hemm fl-isem li sar magħruf bih, "Missier l-Ilsien Malti". Kienet ħaġa loġika għall-poeta li jilmaħ fih il-profeta mbiegħed ta' nazzjon indipendenti:

u kont ewlieni fost in-nisel tagħna
li ħsibt il-jedd li nkunu ġens għalina.[5]

Id-"Discorso preliminare" tiegħu, mehmuż bħala daħla għad-dizzjunarju, jixraqlu attenzjoni kbira minn min irid jistħarreġ il-medda tal-viżjoni Maltija tiegħu. Taħt il-kunsiderazzjoni ta' xeħta lingwistika tinħass ittektek id-dehra ta' Malta differenti u ġdida, in-nazzjon ħieles li tkellem dwaru sikwit. Il-pjanijiet tiegħu ta' liema użu jista' jsir mill-Malti miktub, il-ħtieġa li jinfetħu skejjel għall-kotra, il-fehmiet tiegħu dwar it-trawwim ta' poeżija miktuba bil-Malti, u r-

4 *Ktieb il-Kliem Malti* ċit., pp. III-V.

5 *Lil Mikil Anton Vassalli*, vv. 13-14.

riflessjonijiet imxerrda 'l hawn u 'l hinn dwar il-psikoloġija tal-Maltin kif din tidher l-aktar fit-taħdit u fil-kitba: dawn huma biss uħud mill-ispunti li jbiddlu l-figura ta' Vassalli f'dik ta' osservatur ħerqan tal-poplu tiegħu.

Vassalli jiftaħ id-"Discorso" billi jikxef l-egħruq tal-kuxjenza Ewropea moderna tiegħu: f'seklu meta l-arti u x-xjenzi għamlu progress mill-akbar, kien xieraq li ma jibqax imwarrab u midfun wieħed mill-eqdem monumenti, l-ilsien Malti. Huwa jitkellem minnufih dwar il-Malti bħala lingwa, u jegħleb diġà x-xejriet tad-dibattitu li seħħ aktar tard dwar jekk il-Malti hux lingwa jew djalett. Il-Malti hu l-lingwa tagħna ("*nostra lingua*"), lingwa mċaħħda mill-ħarsien xieraq ("*incolta lingua*"). Hi wkoll qadima ("*antica favella*"), lingwa li ntisġet mal-ġrajja tal-poplu u saret tiegħu bħala lsien nazzjonali ("*lingua patria e nativa*"). Minn din il-"*lingua incolta ed antica*" huwa xtaq bħallikieku jislet il-prinċipji li jseddqu l-istess nazzjonalità tal-gżira. Bl-għarfien tal-Malti, il-Maltin setgħu jitgħallmu l-ilsna barranin u jiksbu d-dawl tax-xjenzi ("*l'unico organo per acquistare le lingue estere, e per ottenere in breve i lumi benefici della scienza*"). Minn din is-sintesi jidher minnufih li Vassalli kien diġà wieġeb u għeleb il-mistoqsijiet u l-preġudizzji li dehru aktar tard matul il-kwistjoni tal-Lingwa.

Il-Malti hu lsien qadim, u għalhekk hu minnu nnifsu erudit. Il-ġrajja tal-lingwa hija marbuta mill-qrib mal-ġrajja tal-bnedmin li jitħaddtuha; għalhekk l-għarfien ta' l-istorja lingwistika jwassal għall-għarfien ta' l-istorja tal-poplu, u l-kuntrarju. Vassalli jagħti l-fehmiet tiegħu dwar din ir-rabta bejn il-lingwa u l-poplu, u juri minnufih li għalih l-għarfien tal-Malti hu l-għarfien stess ta' l-identità tal-pajjiż. Dan huwa l-aspett politiku u kulturali l-iżjed importanti li joħroġ mill-ħsieb tiegħu kollu; l-istħarriġ tal-lingwa jimxi id f'id ma' l-istħarriġ ta' l-individwalità territorjali u nazzjonali tal-kotra li titħadditha. Hi mġiba kollha kemm hi politika li tqanqal lil Vassalli biex jixħet ħarstu, ta' studjuż daqskemm ta ħassieb politiku, fuq il-Malti bħala lsien qadim u minsi, żewġ xejriet li jgħoddu bl-istess mod għall-istess poplu Malti.

Għal Vassalli l-Malti hu lingwa, li tidħol fil-familja tagħha, waqt li għandha x-xejriet partikulari li jagħżluha: "*La lingua de' maltesi al giorno d'oggi è divenuta una lingua a parte, da considerarsi nella classe delle lingue orientali, delle quali è un complesso e per l'antichità e per la rarità di molti vocaboli in essa soli esistenti; onde parlandosi unicamente in Malta e Gozo, perciò dir si de maltese.*"

Huwa jagħraf ukoll ħames djaletti ta' din il-lingwa, id-djalett tal-bliet, id-djalett ta' Għawdex, id-djalett tar-rħula t'isfel, id-djalett tar-rħula ta' fuq, u d-djalett tar-rħula tan-nofs. Huwa jagħraf diġà t-taħsir bla ħtieġa tax-xeħta qadima tal-lingwa minħabba d-dħul ta' taħdit minn ilsna oħra li m'hux meħtieġ. Dwar id-djalett tal-bliet huwa jsemmi "*un certo fanatismo che alcuni ànno di maltezzare voci estere e di barbarizzare l'idioma nativo con espressioni siciliane, italiane, francesi, e simili.*" Vassalli, studjuż ta' l-ilsna, kittieb ta' xogħlijiet bil-Latin u bit-Taljan minbarra bil-Malti, jagħraf sa minn kmieni l-ħtieġa li din id-drawwa ta' taħlit ta' lingwi differenti titrażżan qabel ma tixtered mal-pajjiż kollu: "*Questo insipido e sciocco dialetto, o patois, bisognerebbe procurare di estirparlo ora sul suo nascere; poichè col tempo potrà radicarsi in tutto il dominio.*"

Huwa jagħraf fil-Malti wieħed mill-ilsna l-iżjed ħelwin, espressivi, sbieħ u kotrana fil-kliem. Dawn ix-xejriet jistgħu jerġgħu jitilgħu fil-wiċċ skond kemm il-Malti jkun ikkultivat. Jekk jitħares kif imissu, il-Malti jikseb ix-xejriet sbieħ li għandu: "*sembra ella è vero rozza e piena di barbarismi a primo aspetto; ma ciò accade perchè trascurata, ed appostatamente vi s'introducono le voci esotiche; ma si coltivi prima, anche per un poco, e si vedrà che più d'ogni altra è suscettibile di cultura.*" Il-ħarsien tal-lingwa m'hux mifhum minn Vassalli bħala programm ta' studju maqtugħ għalih waħdu, iżda hu meqjus bħala mezz ewlieni biex tingħaraf l-individwalità tal-pajjiż. Miegħu timxi l-letteratura bħala l-espressjoni popolari l-iżjed safja u naturali. Huwa jitkellem dwar "la vivezza dell'espressioni, le sentenze prodotte dal fervore della fantasia maltese, la semplicità, e la naturalezza attrattiva unite alle doti naturali della lingua"; dawn huma x-xejriet li jsawru "*il bello delle nostre canzoni*".

Bħalma jgħid hu nnifsu, dawn il-fehmiet juru l-"*erudizione*" u l-"*utilità*" tal-Malti, jiġifieri jiġbru d-dinjità kulturali u l-funzjoni soċjali u edukattiva ta' l-ilsien tal-kotra. Minn hawn 'il quddiem (fit-taqsimiet XXVI-XXXVIII tad-"Discorso preliminare") Vassalli jitħaddet dwar il-ħtieġa li l-ilsien Malti jkun ikkultivat. Il-qedem tal-lingwa huwa minnu nnifsu ta' ġid għar-"repubblica delle lettere" għaliex il-qedem stess jixħet dawl fuq għadd ta' ħwejjeġ. Madankollu, il-ħarsien tal-lingwa huwa wkoll meħtieġ għan-nazzjon li jitħadditha. Il-kultura nazzjonali tinbet mil-lingwa u biha tista' tiżviluppa ruħha. B'hekk jissawru l-ideat, u jikbru s-sentimenti nazzjonali. Mingħajr il-kultivazzjoni tal-lingwa, il-bniedem li jitħadditha ma jista' qatt ikollu kultura xierqa. Bħalma dan il-programm ta' ħarsien lingwistiku seħħ

f'artijiet oħra, fosthom fi Sqallija, igħid Vassalli, hekk ukoll għandu jibda jseħħ f'Malta. Minn dan in-nuqqas ta' ħarsien qiegħda tbati Malta, "*la nostra nazione*", kemm fl-aspett materjali u kemm fl-aspett morali ("*nel fisico egualmente che nel morale*").

B'dawn il-ħsibijiet Vassalli jgħaddi biex jagħti definizzjoni tassew moderna ta' nazzjon, dejjem mibnija fuq l-għarfien u l-ħarsien ta' l-ilsien nazzjonali. Il-kultura ta' nazzjon tikkonsisti fl-edukazzjoni, minn fejn titnissel il-moralità tiegħu, kif ukoll fl-għaqal tal-politika nazzjonali li biha taħdem għall-ġid komuni. Il-kultura titlob ukoll il-kultivazzjoni tax-xjenza u ta' l-arti, biex b'hekk jikber il-kummerċ. Huwa meħtieġ ukoll l-għarfien u l-ħarsien tal-liġijiet, li jżommu l-istat fil-paċi u fit-trankwillità. Dan kollu ma jistax jinkiseb mingħajr l-użu ta' l-ilsien tal-pajjiż, miktub u mħaddem fost kulħadd, għaliex il-lingwa hi l-mezz ewlieni tas-soċjetà. Minn dan wieħed jikkonkludi li fejn l-ilsien nazzjonali m'hux ikkultivat u ma jinkitibx, in-nazzjon li jitħaddtu ma jista' jasal qatt biex jikber u jiffjorixxi.

Il-lingwa nazzjonali hi meħtieġa qabel xejn għall-edukazzjoni: "*la cultura... della lingua materna è necessaria in primo luogo per l'educazione. Questa è il principal oggetto, che deve avere una nazione, perchè da lei la comune felicità dipende.*" Il-moħħ jitħaddem sewwa, u l-ideat jitfasslu kif jixraq b'dan il-mod: billi kollox jinbena fuq l-ilsien naturali. Vassalli jistħarreġ u jikkritika l-qagħda lingwistika fil-pajjiż u jisħaq fuq x'għandu jsir biex ma jintilfux "*le speranze della patria e della repubblica letteraria*". Huwa jara l-kawża ta' dan kollu fil-"*confusa e disordinata maniera d'insegnare, perchè non fondata sulla nativa lingua*"; il-pajjiż għandu sistema edukattiva "*ciecamente imitata sopra altre nazioni, i cui metodi non si possono adoperare, se non sono ben applicati ed adattati alla nazione che li accetta, e li riforma a suo uso.*"

Is-soluzzjoni tinsab fit-tbiddil tal-metodu, tbiddil li jqis lil Malta bħala nazzjon li għandu l-lingwa tiegħu u li għandha tingħata l-aqwa post fil-qasam tat-tagħlim: "*questi mali che ora sono evitabili si soffriranno d'ogginnanzi ancora, se alla coltura della materna lingua, ch'è l'unico e vero mezzo d'acquistare l'altre lingue ed anche le scienze noi non ci rivolgiamo.*" Minbarra ż-żgħażagħ, l-adulti wkoll jeħtieġu l-ilsien nazzjonali biex jedukaw ruħhom u jimmaturaw, u jieħdu ħsieb l-interessi tagħhom. Il-modernità tal-ħsieb ta' Vassalli, imdawwal mill-fehmiet ġodda li xterdu fil-kontinent fi żmienu, u li hu fittex li jdaħħal f'Malta, tidher aħjar f'din is-silta: "*A tempi nostri poi, dacchè il leggere e lo scrivere si è reso famigliare a tutte le culte*

nazioni, e specialmente dopo l'uso della stampa, bisogna riguardare questa facoltà come un sesto sentimento, il cui sviluppo può solo renderci veramente degni della società e veri cittadini. Tale facoltà però dev'essere quella della lingua nazionale, per cui all'istante intendiamo quello che leggiamo, possiamo facilmente scrivere, e rettamente ci dirigiamo ad ampliarla in altre lingue più comuni ed universali, all'acquisto delle quali la propria lingua culta infallibilmente ci conduce."

Vassalli jitkellem diġà dwar ir-"repubbblika" li għandha jkollha ċittadini xierqa tagħha. Il-moralità tajba, l-għarfien tar-reliġjon, il-ħarsien tal-liġijiet: huma lkoll xejriet li jbiddlu lill-bniedem f'ċittadin ċivilizzat. Dawn ix-xejriet ma jistgħux jinkisbu mingħajr l-għarfien tal-lingwa nazzjonali. Fi kliem ieħor, Vassalli jara fil-Malti l-aqwa għodda biex jinbena nazzjon modern u ċivilizzat, fejn l-edukazzjoni, il-kultura u l-ħidma politika jimxu flimkien b'riżq dak li hu jsejjaħlu l-ġid komuni. Għalhekk hemm il-ħtieġa li Malta jkollha l-kotba tagħha biex jedukaw lill-poplu: "*La buona Morale, che tende alla felicità dell'uomo può essere a tutti nota, se ci mancano libri nei quali leggerla e meditarla? La Religione che co'suoi alti misterj, santi dommi, e massime eterne frena e tiene in soggezione la società, e ci consola colle speranze future, potrà sortire il suo intento? Se questa non può essere ben insegnata? se non abbiamo nemmeno un libro che la tratti in lingua nostra? se per fino i di lei ministri stentano ad insinuarla e predicarla, come di ragione non possono fare altri menti mancandogli i mezzi sufficienti ed opportuni?*"

Jidher sewwa li l-ħsieb ta' Vassalli jħares lejn in-nazzjon kollu, u jara n-nuqqasijiet kulturali, soċjali u politiċi tiegħu mnisslin min-nuqqas ta' edukazzjoni tal-kotra, saħansitra fil-qasam reliġjuż, fejn ma kienx għad hemm imqar ktieb xieraq dwar il-morali u d-dmirijiet tan-Nisrani u l-ħwejjeġ l-oħra meħtieġa, bħalma hu katekiżmu jew ktieb tad-devozzjoni. Dawn il-kotba, jissokta jikteb, jistgħu jinħolqu biss meta l-lingwa tkun ikkultivata (u hawn isemmi ktieb wieħed li kien mimli żbalji, u diffiċli biex jiftiehem).

Il-ġid tan-nazzjon jitlob ukoll li l-liġijiet ikunu miktuba bil-Malti; il-kodiċi li jgħaqqadhom flimkien għandu jkun bħal katekiżmu. Jekk iċ-ċittadin, jissokta Vassalli, m'għandux il-ħila jagħraf il-konsegwenzi koroh li joħorġu minn azzjonijiet ħżiena li jsiru kontrieh jew kontra l-libertà tiegħu nnifsu, huwa jsir ilsir ta' għadd ta' nies, li jħarsu l-liġijiet u li jispjegawhom kif jidhrilhom huma. Għal Vassalli, mela, id-demokrazija moderna tinbena fuq iċ-ċittadin li jaf sewwa d-

dmirijiet u l-jeddijiet tiegħu. Nazzjon li jkollu ċittadini li jagħrfu l-qagħda tagħhom fl-istat jista' jimxi sewwa u mingħajr tfixkil żejjed: *"Più che sarà il numero delle persone che leggeranno ed intenderanno le leggi, minor sarà quello degli uomini che le violano."* Għalhekk it-tfal għandhom jitgħallmu fl-iskejjel kif jaqraw, kemm il-kotba tar-reliġjon, u kemm il-kotba tal-liġi. Vassalli jemmen li hemm kuxjenza popolari dwar din il-ħtieġa (*"la nazione maltese è da per se convinta che la lingua popolare è molto necessaria, e che perciò debbasi coltivare"*); għalhekk minn hawn 'il quddiem huwa jgħaddi biex jistħarreġ il-mod kif dan jista' jsir.

Vassalli jtemm id "Discorso preliminare" b'konklużjoni li tixhed, fuq naħa, iċ-ċarezza u d-determinazzjoni tal-ħsieb tiegħu u, fuq in-naħa l-oħra, ir-responsabbiltà li issa għandu l-pajjiż li jfittex is-soluzzjoni għal din il-problema. Hi problema nazzjonali li huwa jħares lejha min-naħa kulturali, fis-sens wiesa' tal-kelma, biex jasal għal interpretazzjoni sħiħa u waħda ta' nazzjon, anzi ta' repubblika, fejn id-dawl tal-moħħ iwassal għal kull għamla ta' emanċipazzjoni. Huwa jikteb: *"L'aver un male e non poterlo conoscere è un gran danno; il conoscerlo e non saper il rimedio è una pena, che mette l'uomo nell'ansietà di saperlo: ma il conoscere il rimedio ai male, e non procurarlo è un male maggiore del male istesso. Che si dirà poi di chi conosce il male, sa, ed a' fra le mani il rimedio; e frattanto trascura di apponerlo?"*

Il-ħsara ta' Malta hi l-injuranza, in-nuqqas ta' kuxjenza nazzjonali; hi ħsara li titneħħa bit-tagħlim tal-kotra, li ma jistax iseħħ jekk mhux bis-saħħa tal-kultivazzjoni tal-lingwa Maltija. Fuq dan is-sies jinbena mbagħad in-nazzjon modern li qiegħed jara Vassalli, nazzjon li jgħaqqad il-ġid soċjali mad-dawl tal-moħħ. Hi viżjoni integrali li tbiddel lill-istudjuż tal-lingwa f'ħassieb li qiegħed ifassal il-pjan kif Malta tista' tqiegħed is-sisien għall-bini ta' dik li hu qiegħed isejħilha diġà repubblika. F'dan id-dawl is-sehem ta' Vassalli ma jolqotx biss l-istorja tal-lingwa Maltija, iżda wkoll l-istorja politika, li fiha huwa għandu l-post ta' protagonista bikri li qanqal moviment li kellu jasal għall-wetqa tiegħu żmien twil wara. Is-sigriet tal-moderniżmu tal-ħsieb u ta' l-azzjoni ta' Vassalli jinsab fil-fatt li hu ddakkar mill-fehmiet ewlenin ta' l-Ewropa ta' żmienu u ħaddanhom biex applikahom, b'analiżi storika, għal pajjiżu. Il-ħarsa tiegħu hi mixħuta lejn Malta kolonja li hi nazzjon u li għandha madwarha l-punti tar-riferiment għall-qawmien, iżda li għandha ssib ġewwa fiha s-saħħa li tqajjimha wara li tkun għarfet il-kredenzjali li jagħtuha l-jedd politiku u

kulturali għal dan il-qawmien.

Egħluq

Fi ħdan il-kwadru Ewropew Vassalli huwa kontemporanju ta' persunaġġi oħra li żvolġew ħidma ta' l-istess xeħta f'pajjiżhom. Fi ħdan il-kwadru Malti huwa l-persunaġġ iżolat, mhux mifhum, bassâr tal-ġejjieni, li madankollu xeħet sfida li kellha tittieħed maż-żmien malli l-kuxjenza Maltija setgħet timmatura aktar skond il-pass meqjus tagħha. Ġrajja tan-nazzjonaliżmu Malti trid titkellem dwaru bħala punt ta' riferiment ewlieni li jindika l-ġejjieni mqalleb tas-sekli dsatax u għoxrin f'Malta, is-sekli li kellhom jaraw nazzjon ċkejken jinbena fuq il-konfront bejn ħakma kolonjali u fiduċja nazzjonali, kif ukoll fuq l-iżvilupp kulturali kbir li seħħ bis-saħħa ta' l-għarfien ta' emblema romantika ewlenija: il-lingwa.

Iżda m'hix il-lingwa mirquma għal għanijiet filoloġiċi jew akkademiċi biss. Hi l-lingwa li trodd ruħ waħda liċ-ċittadini kollha, u li tgħaqqad l-interessi differenti biex jinkiseb il-ġid komuni. Bl-integrazzjoni tal-pjan lingwistiku-letterarju u tal-pjan edukattiv, it-tnejn mibnijin fuq il-lingwa, fil-qafas usa' ta' dehra ta' patrija sħiħa jista' jiftiehem is-sens politiku ta' kull taħdit lingwistiku fis-seklu dsatax. Huwa s-seklu li ra lil Malta kolonja tqum bir-ritmu naturali tagħha ta' pajjiż żgħir u fqir, tiġbor il-fdalijiet ta' identità nazzjonali mwarrba (kif xtaq Vassalli), titgħallem il-lezzjoni kbira tal-ġrajja twila tagħha (kif għamlu mbagħad il-poeti u r-rumanzieri ta' ispirazzjoni storika), u tikseb il-fiduċja meħtieġa fiha nfisha. Maż-żmien din il-kuxjenza kellha twassal biex jitwaqqfu gruppi ta' xeħta ribelli u biex jinbnew partiti li wettqu fil-prattika l-viżjòni li Vassalli, ruħ solitarja u mdawla, kellu s-saħħa intellettwali u l-qawwa morali li jbassar. Ma' l-ewwel daqqa t'għajn jista' jidher li Vassalli ġie kmieni, b'xorti tajba għal Malta, u b'xorti ħażina għalih persunali. B'ħarsa iżjed sistematika Vassalli jidher bħala l-mexxej ta' moviment nazzjonali li, meta kellu jikber u jitqawwa, ma setax jieqaf qabel ma jilħaq il-fażi aħħarija tiegħu. Dan hu, imbagħad, li ġara meta l-ilsien Malti sar il-mezz ewlieni biex tinbena kultura Maltija moderna, biex titqanqal il-kuxjenza nazzjonali rieqda u biex jinstabu l-mogħdijiet politiċi li jseddquha b'miżuri kostituzzjonali.